

Suvremena politička geografija i geopolitika

Mladen Klemenčić*

U članku se raspravlja o definiciji, poimanju te suvremenom objektu i polju istraživanja političke geografije te položaju discipline u geografiji. Riječ je i o razlikama u poimanju između političke geografije i geopolitike. Ukratko se donosi i pregled razvoja političke geografije u Hrvatskoj.

Gljučne riječi: politička geografija, geopolitika, geostrategija, geografija, Hrvatska.

Contemporary Political Geography and Geopolitics

The article discusses definition, contemporary subject matter and the scope of political geography as well as the position of the discipline within geography. Differences between political geography and geopolitics are also discussed. There is a short overview of the history of political geography in Croatia.

Key Words: political geography, geopolitics, geostrategy, geography, Croatia.

UVOD

Iako je o poimanju i sadržaju političke geografije i geopolitike posljednji put u nas pisano prije manje od deset godina (R. Pavić, 1987.), nekoliko je razloga da se o toj temi raspravi ponovno. S jedne strane to su epohalne promjene na svjetskoj političkoj pozornici (slom komunizma i bipolarnog svijeta) te novi izgled svjetskog i, navlasito, europskog političkog zemljovida. Sastavni dio tih promjena je i novi položaj i status Republike Hrvatske. Spomenute promjene uveliko su se odrazile i na stanje u svjetskoj političkoj geografiji. Potkraj 1980-ih i u početku 1990-ih pojavio se stanovit broj političkogeografskih radova koji djelomice jesu potaknuti političkim promjenama, ali su došli i kao nastavak rasprave o strukovnoj biti i novim razvojnim putovima, započete još sredinom 1980-ih godina. Ovaj rad temelji se upravo na najnovijim nalazima i prevladavajućim strukovnim gledištima.

Najnovija svjetska postignuća uvijek je upitno prenijeti i preispitati na lokalnoj razini, no osim izvanjskih, odnosno »globalnih« razloga postoje i »lokalni« razlozi da se o političkoj geografiji ponovno raspravi na teorijskoj razini. Stvarnost doslovce nameće potrebu pridavanja veće pozornosti političkoj geografiji u Hrvatskoj. To se ogleda u lijepom broju političkogeografskih radova objavljenih u posljednjih 5-6 godina te u ponovnom uvođenju nastavnog predmeta »Politička geografija« na studiju geografije. Doduše, predmet je zasad obnovljen samo izborno i jedino za jednopred-

* Mr. sc., urednik, Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, Frankopanska 26, 10.000 Zagreb, Hrvatska.

metni studij, no nakon desetljeća u kojem se politička geografija uopće nije predavala i to je korak naprijed. Povrh toga, politička geografija i, napose, geopolitika postali su često korišteni pojmovi u svakodnevnom govoru. Sve skupa potpisniku se čini dovoljnim razlogom za iznošenje vlastitih promišljanja o sadržaju političke geografije u novom ozračju te poimanju tog i srodnih pojmova.

POLITIČKA GEOGRAFIJA: DEFINICIJA, OBJEKT (I POLJE) ISTRAŽIVANJA

Koliko god potreban i uobičajen, definicija je i barem toliko nezahvalan uvod u bilo koju znanstvenu disciplinu. Rijetke su znanstvene discipline za koje postoji samo jedna definicija, prihvaćena od svih aktivnih djelatnika i još k tome nepodložna promjeni s tijekom vremena. I za političku geografiju kao i za mnoge druge discipline postoji više definicija, od kojih se niti jedna ne može smatrati općeprihvaćenom. Evo nekih primjera (podvukao: M. K.):

... studij promjenljivosti **političkih fenomena** od **mjesta do mjesta** u međuovisnosti s promjenljivošću ostalih sadržaja Zemlje kao čovjekova zavičaja (R. Hartshorne, prema M. I. Glassner, 1993:3),

... **geografska narav**, temeljna načela i moć **države** (N. J. G. Pounds, 1972),

... studij **političkih fenomena** u njihovu **prostornom** kontekstu (W. A. D. Jackson, prema M. I. Glassner, 1993:2),

... studij međuovisnosti **geografskog prostora** i **političkog procesa** (Udruga američkih geografa, prema M. I. Glassner, 1993:2),

... politički geografi bave se **geografskim posljedicama političkih odluka i akcija**, geografskim čimbenicima koji su bili razmatrani u donošenju odluke kao i ulogom bilo kojeg geografskog čimbenika koji je utjecao na političku odluku (M. Pacione, prema M. I. Glassner, 1993:2),

... **politički studij** kojeg obavljaju geografi koristeći se tehnikama i idejama **prostornog pristupa** (P. J. Taylor, R. J. Johnston, 1986),

... **geografski** orijentiran i **geografski** interpretiran studij **politike** (R. Pavić, 1973).

Iz navedenih primjera vidljivo je da su pojedine riječi, odnosno pojmovi zajednički svima. S jedne strane to su politički fenomeni ili procesi, a s druge njihova geografska odnosno prostorna dimenzija. Ukratko, politika i prostor. Jasno je dakle da se definicije političke geografije vrte oko ta dva stožerna pojma, odnosno njihovih inačica i izvedenica te njihove međuovisnosti. Bez obzira na formalne razlike između navedenih i drugih definicija većina političkih geografa slaže se da je bit političke geografije u *prostornoj analizi političkih fenomena* odnosno da se ona bavi *prostornim aspektima političkih procesa*. Slično ostalim geografima i politički geografi polaze od pretpostavke da je položaj (lokacija) bitan pa shodno tome nastoje objasniti *prostorne uzroke i posljedice političkih procesa* (kurzivirao M. K.).

Usko povezano s definicijom je i pitanje prostorne razine promatranja pojava. Ta je razina u političkoj geografiji vrlo širokog raspona. S jednakim pravom političkim će se geografom nazivati istraživač promjena glasačkog uzorka u pojedinim gradskim četvrtima kao i istraživač globalnih geostrateških koncepcija. Prostorna razina, dakle, može biti lokalna (najmanje upravne jedinice) baš kao i globalna (svjetska). U nedavno

objavljenoj raspravi o političkoj geografiji dva američka istraživača (G. J. Demko i W. B. Wood, 1994) izdvajaju pet prostornih razina, izjednačujući ih s razinama na kojima se donose odluke koje utječu na okolicu. Najniža ili mikrorazina je osobna i obiteljska, slijedi lokalna (gradska četvrt, manje naselje), subnacionalna odnosno regionalna, nacionalna ili državna te naposljetku međunarodna.

Općenitost definicije nalaže nešto detaljniju raščlambu interesnog polja političke geografije, a u tu svrhu najbolje će poslužiti kratak pregled promjena dominantnog istraživačkog interesa u dosadašnjem strukovnom razvitku.

Najdublje korijene politička geografija ima u međuovisnosti politike i prirodno-geografske osnovice. Razmatrajući svoj model države, grčki je filozof Aristotel bitnim smatrao odnos stanovništva i teritorija. Strabon, pak, u svom opisu poznatog svijeta govori i o čimbenicima bitnim za funkcioniranje države. Prirodnu osnovicu u uskoj je svezi s karakteristikama političkih cjelina promatrao i arapski povjesničar Ibn Khaldun, a francuski filozof Montesquieu naglašavao je ulogu kulturnog krajolika i klime na oblik i vrstu upravljanja. »Ocem« znanstveno utemeljene političke geografije smatra se njemački geograf Friedrich Ratzel. I Ratzel i njegovi suvremenici pa i svi ostali politički geografi djelatni do 1960-ih godina uglavnom su se bavili pretpostavljenim vezama između politike i prirodne osnovice, odnosno morfologijom (formalnim i strukturalnim atributima) političkih cjelina, ponajviše država. Najčešće istraživani objekti bili su oblik i veličina države, granice i teritorijalni sporovi, regija jezgre i administrativni sustavi. Opis i razvrstavanje dominirali su nad analizom. Uopćeno, prevladavala je teorija da snaga države leži u teritoriju kojeg ona zauzima.

U ranim 60-im godinama dolazi do bitnih promjena i otada se može govoriti o suvremenoj političkoj geografiji. Politička geografija je otada osvježena i obogaćena mnoštvom novih ideja, pristupa i metoda (M. I. Glassner, 1993:6-7). Jedna od bitnih promjena je pomak u razini promatranja od globalne k lokalnoj. Usto, uvodi se i behavioristički pristup. Primjerice, umjesto dotada prevladavajućeg istraživanja postanka granice i njezinog morfološkog opisa, interes se usmjerava k njezinoj propusnosti i utjecaju na okolni prostor. Umjesto formalnom opisu strukture države, pozornost se pridaje istraživanju integrativnih i dezintegrativnih snaga u njoj. Razvila su se i posve nova područja istraživanja i specijalizacije (R. J. Johnston, 1986:179); izborna (elektoralna) geografija, urbana politička geografija, lokacijski sukob, odlučivanje i politička moć, teritorijalnost (svekoliko poimanje prostora), razrješenje (i izbjegavanje) sukoba, prostorne integracije itd. U svim tim novim poljima interesa i istraživanja, političke je geografe i nadalje zanimala politička organizacija prostora, ali je pristup usmjeren na procese dobio prednost pred formalno-strukturalnim pristupom. Naglasak je na prostornoj interakciji tj. protoku ljudi, roba, usluga i ideja kroz prostor. Otvarajući nove horizonte politički su geografi zašli u dotadašnje područje političkih znanosti i sociologije, ali su razvili vlastiti pristup i poimanje. Bitno se promjenio i pristup: umjesto da razmatraju kako okoliš usmjerava politiku, politički geografi sada istražuju kako politika utječe na okoliš.

Sve te promjene ipak nisu posve istisnule tradicionalne objekte političkegeografskog interesa. Bez obzira na povećan broj tema politička geografija je zadržala svoj interes za sve promjene i nesavršenosti političkog zemljovida. Država je bila i ostala temeljna jedinica političke organizacije te nositelj monopola nad legitimnom uporabom sile pa političkegeografski interes za državu nije danas manji nego prije.

Preporod nakon krizne etape u razdoblju nakon Drugog svjetskog rata rezultirao je i formalnim etabliranjem političke geografije u Međunarodnom geografskom savezu (IGU) gdje je utemeljena specijalistička političkogeografska skupina nazvana komisijom za Svjetski politički zemljovid (eng. *World Political Map*). Popis prioriteta istraživačkih tema te specijalističke skupine svojevrsni je važeći program suvremene političke geografije pa ga je potrebno navesti u cjelini. Ciljevi te komisije su da »istražuje političkogeografske procese 20. st. i moguće utjecaje na političku geografiju 21. st. uključujući: ulogu političko-teritorijalnih organizacija i njihovu strategiju, a napose iskaze teritorijalnosti u nastanku ili nestanku država; geografsku osnovicu regionalizma, nacionalizma i sličnih pokreta; političkogeografska pitanja ekoloških problema; međunarodne sukobe s naglaskom na geografskoj podlozi mirovnih rješenja; pitanja političkih granica i pograničnih krajolika; geografsku analizu izbornih modela i procesa; političku geografiju u geografskom obrazovnom sustavu (IGU Bulletin, 1993)

Jedna od kroničnih primjedbi koju su kritičari često upućivali političkoj geografiji je da »obiluje činjenicama ali je siromašna u idejama« (M. I. Glassner, 1993:7). Ta primjedba posljedica je razmjerno velikog broja pozivističkih radova u političkoj geografiji. Zaboravlja se, pritom, na njihovu veliku praktičnu vrijednost i primjenjivost koja najčešće nije ostala hipotetska nego je vrlo konkretno provedena. Za razliku od nekih drugih geografskih disciplina, politička geografija tradicionalno je praktično i naširoko primjenjivo polje geografskog rada pa su se mnogi politički geografi u pojedinim razdobljima prihvaćali veoma odgovornih društvenih poslova i obveza. Redovito se to podudaralo s najvećim krizama 20. st. (ratovima) i potrebom rješavanja iz njih nastalih problema i posljedica. U takvim situacijama, razumljivo je, manje je bilo potrebe i prostora za teoriju jer je preuzete zadaće valjalo konkretno razrješiti. No bez obzira na praktičnu stranu svoje povijesti, politička geografija strukovno je ishodište i vrlo zapaženih teorija iako se niti jedna od njih ne može smatrati strukovno općeprihvaćena. Politička je geografija još u početku 20. st. iznjedrila »heartlandrimland« (Mackinder) i druge geopolitičke teorije koje i danas mogu biti uporabljive. Danas teorijski pristup u političkoj geografiji ponajprije promiče ugledno glasilo utemeljeno 1982. kao tromjesečnik pod nazivom *Political Geography Quarterly*, a od 1992. preraslo u dvomjesečnik *Political Geography*. Pod uredništvom Petera Taylora to glasilo njeguje upravo teorijski usmjerene radove i stalno propitkivanje novih istraživačkih obzora.

POLOŽAJ I MJESTO POLITIČKE GEOGRAFIJE U GEOGRAFIJI

Pri određenju položaja i mjesta političke geografije kao discipline u okviru geografskog znanstvenog područja valja početi od tradicionalne i još uvijek prihvatljive temeljne podjele geografije na fizičku ili prirodnu (engl. *physical geography*) odnosno socijalnu ili društvenu (engl. *human geography*). Valja, međutim, napomenuti da hrvatski prijevod engleskog termina *human geography* nije naj sretniji izbor. Niti termin društvena geografija, a još manje socijalna geografija ne zadovoljava budući da je na taj način iskorišten pojam koji bi u daljoj raščlambi dobro došao da pokrije engleski termin *social geography*. No budući da zasad još nitko nije ozbiljno predložio da se

human geography naziva, primjerice, humanom geografijom, za ovu će se prigodu kao hijerarhijski parnjak prirodnoj (fizičkoj) geografiji prihvatiti pojam društvena geografija.

Društvena geografija, dakle, ima tri glavna istraživačka objekta odnosno tri glavna polja istraživanja (R. J. Johnston, 1986:350). To su ekonomsko, socijalno i političko, a odgovarajuće discipline su ekonomska, socijalna i politička geografija, od kojih se posebice prve dvije mogu i dalje raščlanjivati da bi se stiglo do industrijske, prometne, agrarne ili pak urbane ili ruralne geografije, no to nije predmet ovoga rada.

Politička geografija je, prema tome, jedna od disciplina društvene (humane!?) geografije. Od geografskih disciplina ona u pojedinim svojim dijelovima ima dodirnih točaka s ekonomskom geografijom. Usto ona je i dodirna disciplina geografije prema drugim znanstvenim područjima. Spoznaje političke geografije često se i dobro upotunjuju s političkim i ekonomskim znanostima te sa sociologijom. Granice političke geografije prema tim područjima nisu uvijek čvrste.

Zbog katkad nejasnih granica, ponajprije prema politologiji, politička se geografija smatra i najmanje definiranim područjem društvene geografije. Istodobno, ona je »starija« i od ekonomske i od socijalne geografije. Prije pojave moderne, znanstveno utemeljene geografije, pojam politička geografija označavao je zapravo sve društvene aspekte geografije. Nakon što se geografija etablirala na sveučilištima njezin društveni dio postupno se razvijao i susljedno raščlanjivao na sve veći broj specijalističkih područja pa je i politička geografija svedena na današnje okvire.

GEOPOLITIKA I GEOSTRATEGIJA

Svako općenito razmatranje političke geografije nužno se mora dotaknuti i pojam geopolitike, nedvojbeno najproturječnijeg i najosporavanijeg strukovnog termina. Ne samo u nas nego i drugdje u svijetu geopolitika je vrlo čest pojam, popularan čak i u svakodnevnom govoru. Malo je, međutim, onih koji su sigurni u njegovo značenje. Nisu rijetki niti geografi skloni nekritičkoj i nedosljednoj uporabi pojma geopolitika. K tome valja dodati da je čak i u strukovnoj teoriji geopolitika »kost u grlu«, iako ju je nemoguće zaobići. Ponajprije evo nekoliko različitih definicija:

... subjektivna interpretacija političko-geografskih i drugih relevantnih sadržaja u cilju promicanja nacionalističkih, državnih ili blokovskih interesa (R. Pavić, 1973)

... podrazumijeva izobličenja i zluporabu geografskih činjenica u interesu agresivne nacionalne politike (N. J. G. Pounds, 1972)

... jedan od objekata političkogeografskog istraživanja ... studij država u kontekstu globalnih prostornih fenomena (M. I. Glassner, 1993)

... istraživanje utjecaja prirodnog okruženja na politiku (L. Kristof, prema N. J. G. Pounds, 1972)

... spoznavanje najpovoljnije »okoline« pri rješavanju političkih pitanja glavna je i zapravo jedina zadaća geopolitike (O. Maull, 1941:82).

Po nekima politička geografija i geopolitika jednostavno su istoznačni pojmovi. Susreću se i opisi poput onoga da je geopolitika »primjenjena politička geografija« ili »propagandistička verzija političke geografije« (G. Parker, 1985:2). Očevidno je da dio

navedenih definicija geopolitici osporava znanstvenost te još štoviše pripisuje i svjesno mračne nakane. Odbacivali su je i mnogi politički geografi, osobito u razdoblju neposredno nakon Drugog svjetskog rata, želeći se na taj način ograditi i odreći prezrene epizode u strukovnom razvitku. Ta vulgarizacija geopolitike posljedica je raširene identifikacije pojma s njemačkom geopolitičkom školom iz 1930-ih, predvođenom Karlom Haushoferom, kojoj se dugo vremena predbacivala pretjerana bliskost s nacističkim režimom. U novije vrijeme ta je anatema ublažena i djelomice odbačena. Geopolitika je ponovno stekla pravo građanstva, a čak se i na radove Haushofera i suradnika gleda s pomirljivijim tonovima.

Obnovljeni interes za geopolitiku i rehabilitacija pojma posljedica su ponajprije hladnoga rata koji je obilježio međunarodne odnose nakon Drugog svjetskog rata. Oštra ideološka i svaka druga podjela svijeta na dva pola nije bila ništa drugo nego u stvarnosti oživotvorena geopolitička koncepcija. Logično je stoga da se geopolitički pristup ponovno nametnuo jer za razumijevanje i opis globalnog suparništva prikladnijega nije bilo.

U angloameričkoj literaturi geopolitici (eng. *geopolitics*) je vraćeno mjesto u političkogeografskom sustavu, a za Haushoferov i druge pseudoznanstvene pristupe prihvaćena je uporaba izvorno njemačke riječi – *Geopolitik* (R. J. Johnston, 1986:180). Govori se o tri skupine geopolitičkih stajališta (R. J. Johnston, 1986:179). Prvu skupinu čine stajališta odnosno pristupi kojima je u središtu pozornosti odnos sile. Države se unutar svjetskog poretka promatraju i razvrstavaju ponajprije s obzirom na njihovu moć utjecaja na politiku drugih država i usmjeravanje te politike u željenom smjeru. Tako iskazani potencijal država osnovica je za vodoravno razvrstavanje (regionalizaciju) u saveze i savezništva odnosno za okomito razvrstavanje (hijerarhiju moći). Prvotno uspostavljeni model okomitog razvrstavanja u vrijeme klasičnog hladnog rata (kraj 1940-ih i 1950-e godine) bio je bipolarni (SAD-SSSR). Taj u početku kruto postavljeni model postupno je olabavljen u 1960-im godinama kada se javljaju i nova potencijalna žarišta moći (Japan, Kina, Zapadna Europa) što je postupno vodilo k multipolarnoj slici svijeta.

Druga skupina geopolitičkih pristupa ponajprije propituje legitimizaciju državne ideologije. Drugim riječima taj geopolitički pristup usredotočen je na osnovicu na kojoj se država gradi i kojom ona opravdava svoje teritorijalne akcije. Ta koncepcija svojevrstne sudbine i misije pojedinih država izvedena je zapravo iz unutrašnjeg razvoja obiju velevlasti (SAD i SSSR). Nastanak i razvitak SAD počivao je na misiji širenja demokratskog društva u izvorno »divlja« područja. Postavši jednom od velevlasti, SAD su prvotnu premisu samo prilagodile novom prostornom okviru i preuzele na se vodstvo »slobodnog dijela svijeta«. Carska Rusija svoje je teritorijalno širenje pravdala tvrdnjom da je misija carstva širiti pravoslavlje. Nakon boljševičke revolucije, promjenio se samo sadržaj ideološkog ekskluzivizma. Vodeći položaj SSSR-a u socijalističkom bloku, uključivši i povremene vojne intervencije, pravdan je »ugroženošću« socijalizma za kojega se vjerovalo da je budućnost svijeta.

Treća skupina suvremenih pristupa polazi od uvjerenja da je svjetska gospodarska dinamika onaj čimbenik bez kojeg geopolitičku sliku svijeta nije moguće sagledati. Pojednostavljeno, bit toga pristupa je u davanju odgovora na pitanje tko stječe što, gdje i kako. U političkogeografskom okviru taj je geopolitički pristup poznat i kao analiza svjetskih sustava (P. Taylor, 1989). U analizi svjetskih sustava geopolitikom se smatra

suparništvo u svjetskoj jezgri oko imperijalističke prevlasti nad svjetskom periferijom. Prostorni obrazac suparništva u jezgri je Zapad-Istok, a prostorni obrazac dominacije jezgre nad periferijom Sjever-Jug. Značenje gospodarstva naglašavaju i G. Demko i W. Wood (1994). Gospodarski procesi po njima su »moćan sklop globalnih silnica pa kada se geografiji i politici pridruži i gospodarstvo, onda je i geopolitiku opravdano transformirati u *geopolinomiku*« (kurzivirao M. K.). Geopolitički pristupi te skupine najzastupaniji su i na njima počiva najveći dio suvremenih geopolitičkih istraživanja. Ukoliko su isključivi spram prethodno navedenih, takvi su pristupi manjkavi jer zanemaruju značenje političkih procesa na državnoj razini koji su često ipak neovisni o svjetskoj gospodarskoj utakmici, a mogu biti odlučujući za narav međunarodnih odnosa.

Lišena negativnih konotacija, geopolitika je danas ponovno legitiman dio političke geografije. G. Parker (1985:2-5) je smatra »studijem međunarodne pozornice s prostornog odnosno geocentričnog motrišta u kojem je središnje mjesto i težište na razumijevanju cjeline«. Po istom teoretičaru »pojedine države samo su ciglice, dočim su modeli i strukture koje te ciglice u kombinaciji čine, temeljni geopolitički interes«. Susljedno, glavna geopolitička metoda je sinteza različitih elemenata koji sudjeluju u oblikovanju totaliteta. Naglasak je, dakle, na globalnoj razini motrenja i analize odnosno na razumijevanju cjeline sastavljene od raznorodnih elemenata. Razumijevanju može pridonijeti i Taylorova doskočica o geopolitici kao popularnom nazivu za opis globalnih rivaliteta u svjetskoj politici. Zorna je i usporedba odnosa političke geografije i geopolitike s meteorologijom i klimatologijom (G. Parker, 1985:2): geopolitika je slična klimatologiji koja se bavi globalnim vremenskim sustavima, a politička je geografija istovjetna meteorologiji koncentriranoj na detalje odnosno lokalne vremenske prilike.

Geopolitika je udomaćena i u francuskoj političkoj geografiji. Za M. Fouchera (1993/93) geopolitika je »povijest u nastajanju« u kojoj su narodi »istodobno i akteri i promatrači«. Glavna metodološka razlika između geopolitičara i povjesničara u tome je što geopolitičar ne zna »kraj priče« pa je uvijek moguće »nekoliko scenarija«. Isti autor naglašava i važnost tzv. predodžbenih karata (eng. *mental map*) u geopolitici. Te predodžbe karte izražavaju osobit stav i cilj pojedinih društvenih grupa. Za razumijevanje tekućeg političkog procesa od najveće je važnosti proniknuti u predožbene karte koje stoje u njegovoj pozadini.

Zaključno, valja upozoriti da oko uporabe pojma geopolitika još uvijek ima nesuglasja te da potpun konsenzus nije postignut, posebice ne u nas jer se geopolitika i pridjev geopolitički, osobito u sredstvima javnog priopćavanja, koriste bez imalo poznavanja problema.

Geostrategija je još jedan pojam koji zaslužuje pokoju riječ objašnjenja. Prema R. Paviću (1987:47) geostrategija je »treći član političko-geografske trijade« jer »predstavlja vezu geografskih, političkogeografskih (u užem smislu) i (neo)geopolitičkih sadržaja s onima vojnog i navlasito strateškog značaja«. Takvo, značenjski razmjerno visoko pozicioniranje pojma nije posve sukladno poimanju geostrategije u ostaloj političkogeografskoj literaturi. U Glassnerovoj shemi razvitka geopolitike, shvaćene jednim od političkogeografskih interesnih područja, geostrategija je zapravo jedan od geopolitičkih pristupa. Prvi je geostrateški pristup afirmirao još potkraj 19. st. Alfred T. Mahan. Bit geostrateškog pristupa, koji je u prostornom smislu uvijek globalan, je u svojevrsnoj regionalizaciji izvedenoj iz zajedničke političke ili gospodarske filozofije

koju zastupa skupina država. Geostrategiji se, dakle, u pojmovnoj hijerarhiji pridaje značenje nižeg reda veličine tj. svrstavaju se pod kapu geopolitike. Geostrategija i geostrateški pristup prema takvom je gledanju isključen na državnoj razini, što se potpisniku ne čini najsretnijim rješenjem. Navedeno Pavićevo poimanje geostrategije u smislu povezivanja političkogeografskih sadržaja s vojnostrateškima, vrlo je precizno omogućavalo potrebno pojmovno povezivanje političke geografije s vojnim znanostima.

TRADICIONALNA I NOVA GEOPOLITIKA

Svo nasljeđe tradicionalnih geopolitičkih teorija od Mahana do Spykmana ima nekoliko zajedničkih karakteristika. Prvo, geopolitiku niti jedan od njezinih velikana nije smatrao zbirom vječnih i nepromjenjivih imperativa. Naprotiv, za sve njih geopolitika je bila povijesna, dakle promjenljiva misaona kategorija. I drugo, geopolitika nije bila neutralna. U većoj ili manjoj mjeri svi veliki geopolitičari bili su nacionalno pristrani. Štoviše, svoju pristranost oni nisu niti krili budući da su radili s vrlo praktičnim ciljem – usmjeriti vanjskopolitičku strategiju svoje države. Zbog toga je nužno sve tradicionalne geopolitičke teorije sagledavati u povijesnom i nacionalnom kontekstu.

Nadalje, cijelo vrijeme postoje zapravo dvije usporedne razine geopolitike: praktična i akademska. Praktična razina sastavni je dio državne politike. Državno političko i vojno vodstvo procjenjuje i vrednuje prostor koji okružuje državu sa stanovišta nacionalne sigurnosti. Pojedini dijelovi prostora na taj su način svedeni na »sigurnosne proizvode« (P. Taylor, 1989:56). Na akademskoj razini zamisli s praktične razine se usustavljaju i teorijski osmišljaju. U tom kontekstu Heartland i Rimland nisu drugo do teorijski doradeni i vrednovani »sigurnosni proizvodi«. Iskustvo tradicionalne geopolitike daje mnoštvo opravdanja tvrdnji da su dvije razine, praktična i akademska, uvijek snažno utjecale jedna na drugu, i to je osnovni razlog zbog kojeg je u povijesti geopolitike bilo i znanstveno problematičnih epizoda i sadržaja.

Da bi se nacionalne predrasude prevladale tj. da bi se napustilo ograničenja tradicionalne i stiglo do objektivne, »nove« geopolitike – koja je legitimni dio današnje političke geografije – potrebno je praktičnu geopolitičku razinu napraviti objektom analize akademske geopolitičke prosudbe. Bit nove znanstvene geopolitike, prema tome, nije više u iznalaženju preporuka namijenjenih državnštvu, nego u analizi geopolitičke dimenzije i sadržaja u državničkoj strategiji. Pojednostavnjeno, geopolitičar u znanstvenom smislu ne može biti praktičar ili prevoditelj geopolitike, nego on mora biti njezin analitičar. Susljedno tome najveći prigovor koji se tradicionalnim geopolitičkim piscima može uputiti je taj što ih je većina geopolitiku nastojala prakticirati. Usto valja dodati i da je svim tradicionalnim geopolitičkim koncepcijama zajednička bila pretpostavka da je sukob prirodno i neizbježno stanje. Zbog toga je sva geopolitika bila temeljena na ratu kao jedinom mogućem sredstvu razrješenja. Značajka nove geopolitike je da se sukob više ne smatra prirodnim i neizbježnim pa ju se stoga katkad naziva i geopolitikom mira (M. I. Glassner, 1993:235).

Sintetizirajući nalaze više istraživača britanski političar geograf P. Taylor u svojem je udžbeniku pisao o svjetskom geopolitičkom poretku (P. Taylor, 1989:56–57). Za svjetski geopolitički poredak bitni su geopolitički kodeksi pojedinih država. To je zbir

strateških političkogeografskih pretpostavki koje državna vlast stvara o drugim državama oblikujući vanjsku politiku, odnosno zbir načela kojima se određuje ponašanje države. Svaki geopolitički kodeks uključuje definiciju državnih interesa, utvrđivanje vanjskih prijetnji tim interesima kao i opravdanja za njih. Geopolitički kodeks može imati tri osnovne prostorne razine. Na lokalnoj razini vrednuju se i procjenjuju susjedne države. Taj kodeks imaju sve države. Geopolitički kodeks država s ambicijama da svoju moć upotrijebe na bilo koji način i izvan granica ima i regionalnu razinu. Svjetsku razinu sadrže kodeksi samo onih država koje imaju globalno državnništvo.

Geopolitički kodeks neizbježno je nacionalno pristrana slika svijeta, a ima ih u svakom trenutku barem koliko i država. No bez obzira što je svaki drugačiji, oni nisu posve neovisni. U svjetskom sustavu država uvijek postoji stanovita hijerarhija utjecaja, pri čemu moćniji redovito nameću zamisli i pretpostavke manje moćnima. Velike sile dakle utječu na geopolitičke kodekse ostalih članica svjetske zajednice država. Taj je utjecaj tolik da se u svakom razdoblju veći broj geopolitičkih kodeksa može svrstati u okviru jednog sveobuhvatnog i dominantnog obrasca. Taj obrazac naziva se svjetskim geopolitičkim poretkom.

POLITIČKA GEOGRAFIJA U HRVATSKOJ

Politička geografija u Hrvatskoj nažalost nema niti bogatu, a niti dugačku tradiciju. U razdoblju do Drugog svjetskog rata moguće je govoriti jedino o političkogeografskim elementima u pojedinih autora. Kronološki prvi objavljeni rad koji je takve značajke imao bio je »Politički zemljopis hrvatskih zemalja«² negeografa Ive Pilara iz 1918. Najviše se strukom bavio Filip Lukas koji je u više svojih radova³ unosio političkogeografske, navelasito geopolitičke elemente (ponajprije pod utjecajem tada vodeće njemačke škole). Lukas je bio i jedini geograf toga vremena koji je opetovano koristio pojam geopolitika. Uz spomenutu dvojicu u polje političke geografije zalazili su i Stjepan Ratković i Nikola Peršić. Ne umanjujući vrijednost svih tih pionirskih nastojanja, opća je ocjena da je politička geografija u tadašnjoj geografskoj literaturi ipak samo epizodno zastupana.

Prvi i zasad jedini politički geograf pojavio se u nas tek u početku 1960-ih. Potpunu sveučilišnu i znanstvenu iskaznicu politička je geografija stekla tek pojavom i zaslugom Radovana Pavića, prvog hrvatskog geografskog djelatnika koji je bez ostatka bio politički geograf. Političku geografiju Pavić je 1962. počeo predavati na Fakultetu političkih znanosti, a nešto kasnije i na Geografskom odjelu PMF-a. Posebice je impresivan popis njegovih objavljenih radova. Više od stotinu samostalno ukoričenih ili u časopisima objavljenih naslova čine pravu političkogeografsku knjižnicu. Objavljivao je čisto teorijske radove, regionalnim je političkogeografskim raspravama obuhvatio praktički sva relevantna pitanja u svijetu, a usto je dospio raditi i na popularizaciji i promicanju političke geografije. Osobito je njegovao geopolitički pristup i to u suvremenom značenju riječi. I sam svjestan svoje usamljenosti, zarana je upozoravao na probleme »struke bez stručnjaka« i na potrebu pridavanja veće društvene pozornosti političkoj geografiji (R. Pavić, 1971).

Ostali su se hrvatski geografi političkom geografijom bavili tek kraće vrijeme ili usputno. Radove koji pripadaju tome području objavljivali su Andrija Bognar, Ivan Crkvenčić, Velimir Rogić, Duško Topalović, Stanko Žuljić te potpisnik.

Zbivanja oko raspada Jugoslavije i osamostaljivanja Hrvatske zorno su pokazala koliko je značenje političke geografije te potaknula osjetno veću aktivnost geografa na tom planu. Od svih geografskih disciplina upravo je politička geografija ponajbolje mogla protumačiti uzroke, narav i ciljeve velikosrpske agresije te pridonijeti stjecanju i međunarodnoj afirmaciji hrvatske državnosti. No uloga i mogućnosti nisu time iscrpljene. Pred Hrvatskom je i nadalje niz problema svojstvenih mladoj državi, posebice na osjetljivu položaju. Definitivno uređenje kopnenih granica (delimitacija i demarkacija), reintegracija okupiranih područja, normalizacija međunacionalnih odnosa, iznalaženje optimalnog modela unutrašnje prostorno-političke organizacije, zauzimanje željenog mjesta u međunarodnom poretku i drugi odnosi s međunarodnom zajednicom, samo su neka od prioritetnih pitanja kojima je Hrvatska zaokupljena ne samo danas nego će to biti i ubuduće. Na sva ta pitanja politička geografija može ponuditi valjan pristup i odgovore.

POZIVNE BILJEŠKE

- časopis *Political Geography* u Hrvatskoj redovito prima knjižnica Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu.
- nedavno je objavljen i pretisak Pilarova »Političkog zemljopisa hrvatskih zemalja« (Consilium, Zagreb, 1995) u prvi svezak njegovih izabranih djela. Novo izdanje osim pretiska rada iz 1918. obuhvaća i Pilarov životopis, popis radova, izbor iz literature o njemu te još tri osvrt na Pilarov rad.
- od važnijih Lukasovih radova osobito valja istaknuti tri: »Geografska osnovica hrvatskog naroda« iz 1925, »Bosna i Hercegovina u geopolitičkom pogledu« iz 1942. te poglavlje »Zemljopisni i geopolitički položaj« objavljeno u prvom svesku »Zemljopisa Hrvatske« (1942).

LITERATURA

- Cohen, S. (1994.): Geopolitics in the New World Era: A New Perspective on an Old Discipline, u *Reordering the World*, 15–48 (urednici Demko, G. J. i Wood, W. B.), Westview Press, Boulder.
- Demko, G., i Wood, W., (1994.): Introduction: International Relations Through the Prism of Geography, u *Reordering the World*, 1–13 (urednici Demko, G. J. i Wood, W. B.), Westview Press, Boulder.
- Foucher, M. (1993/94.): Croatia, a New Geography of the European Continent, u *Croatia – A New European State*, 32–37.
- Hecke, H. (1987.): Karl Haushofer: his role in German geopolitics and Nazi politics. *Political Geography Quarterly* 6, 2, 135–144.
- Glassner, M. I. (1993.): *Political geography*, John Wiley & Sons, New York.
- IGU Bulletin 43 (1–2), 1993. International Geographical Union.
- Johnston, R. J. (urednik) (1986.): *The Dictionary of Human Geography*. Basil Blackwell Ltd., Oxford.
- Mauil, O. (1941.): Što je geopolitika. Naklada »Rad«, Zagreb.
- Muir, R. (1987.): *Modern Political Geography*. Macmillan Education Ltd., Basingtoke.
- Parker, G. (1985.): *Western Geopolitical Thought in the Twentieth Century*. Croom Helm, London & Sidney.
- Pavić, R. (1987.): Politička geografija – prilog definiciji i prijedlog nastavnog programa. *Geogr. glasnik* 44, 45–52.
- Pavić, R. (1973.): *Osnove opće i regionalne političke geografije, geopolitike i geostrategije*, I dio (skripta). Fakultet političkih nauka, Zagreb.

- Pavić, R. (1971.): O oživljavanju geopolitike, određenju geopolitičkog, o struci bez stručnjaka i sličnim stvarima. Hrvatsko sveučilište 8. 12. 1971, 8-9.
- Pilar, I. (1918.): Politički zemljopis hrvatskih zemalja. Geopolitička studija. Komisijonalna naklada »Hrvatske tiskare«, Sarajevo.
- Pounds, N. J. G. (1972.): Political Geography. McGraw-Hill, Inc., New York.
- Taylor, P. (1989.): Political Geography. World-economy, nation-state and locality. Longman Scientific & Technical, Harlow.

SUMMARY

Contemporary Political Geography and Geopolitics

by
Mladen Klemenčić

Political geography has been redefined over the years as its focus has shifted. Nowadays, besides traditional subjects like the state, boundaries, sovereignty, political geography have great many new subjects. Whole new areas of research have opened up, electoral geography being the best known example. The traditional concepts have been seriously challenged by new events and, consequently, new approaches.

The article examines the position of political geography within geography as well as new approaches, methods and perspectives of the discipline. Definition and the scope of contemporary political geography are discussed as well as the spatial levels typical for political geography. Generally, there is a shift from macrolevel to levels below that of the state.

A part of the article focus on geopolitics which is, without doubt, the most controversial episode of the discipline. Although political geography and geopolitics are sometimes taken as synonyms, it is widely accepted to consider geopolitics as just one of the subjects studied by political geographers. It is considered basically with the study of the state in the context of global spatial phenomena. The history of geopolitics when it was considered to be »applied political geography« is also reviewed.

Finally, there is a brief account of the development of political geography in Croatia. Although the first paper having explicitly the term in the title was published in 1918, it was not established as an academic discipline before the 1960's.

Primljeno: 3. lipnja 1995.

Received: June 3, 1995

- Prof. dr. Frank Carter iz Londona / V. Britanija
 Prof. dr. Erdmut Gormsen iz Mainz / Njemačka
 Prof. dr. Marko Puk iz Ljubljane / Slovenija
 Dr. Vera Pavlaković-Koči iz Tuscon / Arizona, SAD
 Dr. Peter Jordan iz Beča / Austrija
- II Pisanje teme na kojima je izloženo 12 referata o skladu s programom Kongresa, tj. pojedini diočevi naše struke u funkciji razvoja Hrvatske.
- III Izlaganje po odjeljcima, kod čega se je odvojeno u četiri odjeljka izlagalo referate srodne ili bliske po tematici.
1. Fizčko-geografske i ekološke teme – ukupno 9 referata
 2. Demografske teme – ukupno 10 referata

Dr. sc., red. prof. Geografski odjel, Prirodoslovno-matematički fakultet, Marulićev trg 19, 10000 Zagreb, Hrvatska.